

Butiksstölder – problembild och åtgärder

Innehåll

FÖRORD	3
INLEDNING	5
DEN DOLDA BROTTSLIGHETEN	7
FÅ BROTT UPPTÄCKS OCH ANMÅLS	7
SVÅRT ATT MÄTA BROTTSLIGT SVINN	8
DEN SYNLIGA BROTTSLIGHETEN	10
STATISTIKENS MÖJLIGHETER OCH BEGRÄNSNINGAR	10
KRAFTIG ÖKNING AV BUTIKSSTÖLDERNA FRAM TILL 1991	11
VAD HÄNDER MED ANMÅLDA BROTT?	12
VILKA ÄR DET SOM STJÅL?	13
OLIKA BUTIKER – OLIKA UTSATTHET	15
FÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER	17
SAMARBETE PÅ LOKAL NIVÅ – EFFEKTIVT SÄTT ATT FÖREBYGGA BROTT	17
PROBLEMORIENTERAT ARBETE – EN EFFEKTIV METOD	19
INSATSER OCH EFFEKTER	25
FÖRENKLINGAR I HANTERINGEN AV ÄRENDE	29
"SNATTEFON" OCH BLANKETTER	29
LÄSTIPS	32
KONTAKTER	32
LITEN ORDLISTA	33
REFERENSER	35

Produktion: Brottsförebyggande rådet, Information och förlag, Box 1386, 111 93 Stockholm
Författare: Monika Edlund och Lisa Westfelt
Telefon 08-401 87 00. Fax 08-411 90 75. E-post info@bra.se Internet www.bra.se
ISSN 1100-6676. ISBN 91-38-31921-7
Formgivning: Britton & Britton. Foto: Lars Ternblad/Johnér Bildbyrå. Illustration: Lars Esselius.
Tryck: Elanders Gotab AB, 2002.

Förord

Butiksstölder är ett mycket vanligt brott, som de flesta butiksägare drabbas av. Dessa stölder skadar butiker och konsumenter ekonomiskt och skapar dessutom otrygghet och otrygghet bland både butikspersonal och kunder. Även stöldernas rättsliga efterspel medför stora samhälleliga kostnader. Därför är det viktigt att försöka minska antalet butiksstölder.

Med denna skrift vill brå bidra med kunskap som kan vara till nytta när man på lokal nivå vill arbeta för att antalet butiksstölder ska bli färre. Skriften innehåller både en mer allmän beskrivning av butiksstöldernas utveckling och karaktär och förslag till hur man kan gå tillväga när man på lokal nivå vill försöka minska antalet stölder. Eftersom problemen ser olika ut i olika typer av butiker finns inga åtgärds paket som fungerar överallt. Att arbeta problemorienterat och att samarbeta på lokal nivå ger dock bra förutsättningar för att komma åt problemen i ett visst område.

Skriftens målgrupp är främst lokala brottsförebyggande råd eller lokala samarbetsforum inom handeln. Förslagen till arbets sätt för att minska brottsligheten, fungerar troligen bäst om fler butiker samarbetar i en gemensam brottsförebyggande satsning. Bra är då om även det lokala brottsförebyggande rådet engageras i arbetet. Även enskilda större butiker bör kunna ha glädje av skriften som ett underlag för brottsförebyggande strategier.

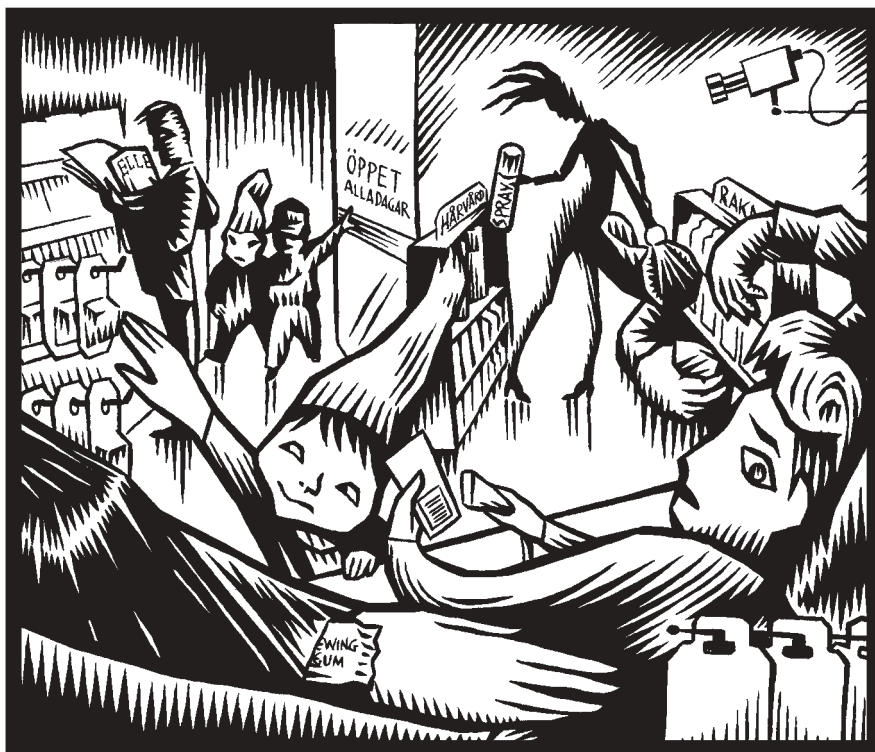
Skriftens författare är Monika Edlund och Lisa Westfelt, båda utredare vid brå.

STOCKHOLM I DECEMBER 2001

ANN-MARIE BEGLER, GENERALDIREKTÖR

GABRIELLA BREMBERG, ENHETSCHEF

STINA HOLMBERG, ENHETSCHEF

BROTT MED ANKNYTNING TILL HANDELN SOM TAS UPP I RAPPORTEN är stölder och snatterier i butik, varuhus eller kommersiell utställningslokal. Samtliga dessa brott kallas butiksstölder. Andra brott som handeln drabbas av – hot, våld, rån eller stölder som begås i samband med inbrott – behandlas inte. Dessa brott skiljer sig väsentligt från övriga stölder och snatterier i butik. Framför allt är inbrott och rån brott ofta mer planerade än övriga stölder och snatterier. Det är också en skillnad i vilka personer som begår brotten och orsaken till att brotten begås.

Inledning

Handeln beräknar att det varje år stjäls för omkring fem miljarder kronor inom svensk detaljhandel; pengar som betalas av konsumenterna i form av högre priser. Om snittpriset per stulen vara är 250 kronor betyder det att det begås 20 miljoner butikstillgrepp varje år. Dessa siffror är grova skattningar som bygger på vissa antaganden om vilket svinn handeln har. Det visar dock att butiksstölder är ett omfattande problem som samhället och handeln måste agera mot. Förutom att stölderna drabbar butiker och konsumenter ekonomiskt, skapar de också otrivsel och otrygghet hos kunder och butikspersonal. Även stöldernas rättsliga efterspel medför stora samhälleliga kostnader. Det är också viktigt att motverka snatterier, såväl som annan brottslighet, för att upprätthålla ett rättsmedvetande i samhället där brottsligt beteende inte accepteras.

Det i dag vanligaste försäljningssättet med självbetjäning inom detaljhandeln gör varorna mer lättillgängliga och ger ökad försäljning jämfört med tidigare, när de till största delen såldes över disk. Tyvärr medför det också fler tillfällen till stöldbrott. Ungdomar är en grupp som lätt frestas att börja begå brott i form av stölder och snatterier. Även om de allra flesta ungdomar som snattar inte går vidare till grövre kriminalitet, är det angeläget att sätta in åtgärder som minskar omfattningen av stöldbrotten. Det är ett gemensamt ansvar för handeln och samhället att minimera brottsstillfällena, maximera upptäcktsrisken och minska motivationen att begå stölder.

Kunskapen om butiksstöldernas omfattning och effektiva åtgärder mot den är begränsad. Från kriminalstatistik, forskning och erfarenheter från praktisk verksamhet finns dock en hel del kunskap som kan användas för att förebygga butiksstölder. Denna skrift presenterar en översikt över dagens forskning om butiksstölder och övergripande åtgärder mot dessa. Den lyfter också fram behovet av att hämta information och statistik från olika källor för att få en så rättvisande bild av brottsligheten som möjligt. Förhoppningen är att rapporten i första hand ska bidra till att aktörer på såväl lokal som nationell nivå får ett bättre underlag för att förhindra stölder i butik. I skriften finns också en lista över litteratur med konkreta åtgärdstips för den enskilda butiken.

Den dolda brottsligheten

Att butiksstölder är ett problem för handeln och samhället i övrigt kan nog de flesta enas om, men hur stort problemet verkligen är, är svårt att veta. Många butiksstölder kommer aldrig till polisens kännedom och man brukar därför tala om att den dolda brottsligheten för butiksstölder är stor, större än för flera andra brottstyper. Hur stor den är finns det dock inga tillförlitliga siffror på. Det beror främst på att många brott aldrig upptäcks, men också på att benägenheten att anmäla ett upptäckt brott kan variera.

Få brott upptäcks och anmäls

I vilken utsträckning brotten upptäcks beror till stor del på vilka kontrollinsatser som vidtas av butikerna. Det kan gälla effektiviteten i butikens övervakningssystem, insatser från butikspersonalen eller andra bevakningsåtgärder. Detta placerar butiksstölder bland de så kallade ingripandebrotten, vilket innebär att antalet anmälda brott till stor del speglar hur omfattande eller effektiv bevakningen i butikerna är.

Stölder kan givetvis också förekomma internt bland butikens personal. För dessa stölder är den dolda brottsligheten sannolikt ännu större än för kundstölderna. Ofta är dessa brott svåra att upptäcka eftersom de kan begås i form av personalköp eller manipulationer vid kassahanteringen. Omfattningen av personalstölder har inte kartlagts systematiskt i Sverige, men har av vissa skattats till tio procent och av andra till en tredjedel av samtliga tillgrepp (sou, 1982; saf, 1991; pob, 1993).

I vilken utsträckning de upptäckta brotten kommer till polisens kännedom hänger också samman med vilken praxis de enskilda butikerna har för att göra en polisanmälan. Kostnaderna för stölder och snatterier täcks, till skillnad från inbrottsstölder, vanligtvis inte av försäkringsskyddet. Det finns därför inga ekonomiska skäl för butikerna att göra en anmälan. Omständigheter som påverkar benägenheten att anmäla stölder är bland annat värdet av det stulna, omfattningen av stölderna och om butiken har en uttalad strategi för hur stölder ska hanteras. Handeln har grovt uppskattat att endast fem till tio procent av samtliga butiksstölder anmäls (pob, 1993). Denna uppskattning baseras dock inte på vetenskapliga undersökningar.

EXTERN SVINN är brott som begås av personer som inte är anställda inom företaget.

INTERN SVINN är brott som anställda eller leverantörer begår mot företaget.

ADMINISTRATIV SVINN är det svinn som inte beror på något brott. Det kan till exempel gälla kassafel, fel vid inventering eller förstörda varor.

FYSISKT SVINN särskiljs ibland ur det administrativa svinnet och avser förluster som uppstår på grund av förstörda varor.

Svårt att mäta brottsligt svinn

Det finns inga undersökningar som på ett tillförlitligt sätt mätt omfattningen av det faktiska antalet butiksstölder i Sverige. En metod som har använts är att beräkna det svinn inom handeln som tros ha orsakats av brott. Dessa skattningar är dock mycket osäkra bland annat beroende på att bokföringen hos många företag inte gör det möjligt att analysera svinnet. Det är dessutom svårt att skilja brottsligt svinn från annat svinn. Man brukar tala om tre typer av svinn; externt, internt och administrativt. Fördelningen mellan dessa kategorier är oklar. Ibland talas det om en tredelning, ibland om att det externa svinnet utgör cirka 50–60 procent av det totala svinnet.

Svårigheterna att uppskatta stöldsvinn beror bland annat på att varor kan försvinna på så många olika sätt; leverantörer kan leverera fel antal eller vikt av varor, varor förstörs i hanteringen, anställda kan låta anhöriga handla i sin kassa och då låta bli att ta betalt för vissa varor, eller "glömma bort" att betala för varor de tagit hem osv. Svinnet kan också påverkas av att man inte tagit hänsyn till prisändringar, och av att olika butiker har olika definitioner av begreppet. Att urskilja det svinn som beror på stölder är därför svårt.

1–20 MILJONER BUTIKSSTÖLDER PER ÅR

Svinn som orsakas av stölder och snatterier har skattats till fem miljarder kronor per år. Med ett snittpris per vara på 250 kronor skulle det grovt räknat betyda 20 miljoner butikstillgrepp per år (pob, 1993; Svensk Handel, 1998, 2001). Skattningarna är dock osäkra, vilket gör att resultaten inte är helt tillförlitliga. I stöldutredningen på 1980-talet uppskattade Handels utredningsinstitut (hui) stöldsvinnet till drygt 900 miljoner kronor, vilket var cirka 0,8 procent av den totala omsättningen av varor i Sverige. Enligt undersökningen begicks det grovt räknat mellan två och tre miljoner butiksstölder årligen (sou, 1982). Handeln bedömer också att endast fem till tio procent av butiksstölderna upptäcks och anmäls. Det skulle i så fall innebära att det begås ungefär en miljon stölder i Sverige per

är. Det är svårt att bedöma om skillnaden mellan hui:s beräkningar av svinnet på 80-talet och Svensk Handels uppskattning av svinnet i dag speglar en faktisk ökning av tillgreppen eller om det rör sig om skillnader i mätmetoder och definitioner.

HUNDRATALS SNATTARE PER DAG I STORA VARUHUS

Uppgifterna om hur många personer som begär stölder kan också kompletteras med observationsundersökningar. I England, USA och Irland har man gjort ett antal mindre studier för att mäta omfattningen av butikstölder genom att utbildade butikskontrollanter skuggat ett slumpmässigt urval av kunder i ett varuhus. Studierna visar att mellan en och åtta procent av samtliga kunder observerades stjäla något i olika butiker. Det är dock svårt att utifrån dessa studier dra generella slutsatser om omfattningen av stölder i Sverige. Studierna är små och utsattheten varierar både mellan länderna och mellan olika typer av affärer. Om man antar att situationen i Sverige mest liknar den i England skulle en grov uppskattning vara att ett varuhus med ett kundunderlag på 40 000 kunder per dag utsätts för ungefär 400 – 800 snattare varje dag (Sterfeldt, 1989; Buckle och Farrington, 1984).

NY TEKNIK – MÖJLIGHETER OCH BEGRÄNSNINGAR

Källmärkning av varor kan på längre sikt innebära säkrare beräkningar av svinn och omfattning av stölder. Något som på längre sikt kanske kan innebära förbättringar i uppskattningar av svinn och omfattning av stölder. Denna så kallade "Intelligent Tagging" innebär att varor märks med elektronisk kod och larm redan vid tillverkningen. Varorna kan sedan följas genom hela tillverknings- och leveranskedjan ända till kund. Det är i dag tekniskt möjligt att märka varor på detta sätt, men svårigheter som ännu inte är lösta gör att systemet inte har börjat användas.

För det första vill stora tillverkare kunna använda samma sorts märkning för alla sina varor. För att en stor tillverkare ska gå med på att källmärka sina produkter måste därför samma system finnas i exempelvis hela Europa. För det andra uppstår problem då varorna kommer till butiken. De måste vara "passiva" vid leveransen och på något sätt aktiveras i butikerna. Om en kund har köpt en märkt vara i en butik, som inte använder sig av de larmsystem som källmärkningen avser och sedan går in i en affär som har systemet, utlöses larmet. Ibland uppstår felleveranser, vilket också medför praktiska problem för ett källmärkningssystem. Om dessa problem går att lösa kan källmärkning innebära nya möjligheter att övervaka varufödet.

Den synliga brottsligheten

Även om omfattningen av det faktiska antalet butiksstölder är okänd, kan man få en viss kunskap genom den synliga delen av brottsligheten, det vill säga den som kommer till polisens kännedom. Av alla brott som anmäls till polisen är omkring fyra procent butiksstölder. År 2000 anmäldes drygt 52 000 sådana brott. När denna statistik används är det dock viktigt att komma ihåg att en stor mängd brott som begås inte upptäcks eller anmäls och därför inte heller kommer med i statistiken. Anmälningssstatistiken säger därför ganska lite om butiksstöldernas faktiska omfattning.

Statistikens möjligheter och begränsningar

Trots att statistiken över anmälda brott endast innehåller upptäckta brott är den användbar på flera sätt även vid studier av den faktiska brottsligheten. Statistiken kan ge en första indikation på trendförändringar som inte upptäcks i enskilda butiker eller områden. Man kan då gå vidare med att undersöka om det ligger en faktisk ökning bakom denna förändring eller inte.

Lokala förändringar, som inte stämmer överens med trender i övriga delar av landet, kan till exempel ge en signal om att det behövs en närmare undersökning om vad skillnaderna beror på. Statistiken kan också användas som ett grovt uppföljningsinstrument för att utvärdera en insats som syftar till att minska butiksstölderna. Effekterna av insatserna kan mätas genom jämförelser mellan en kommun som har infört dessa åtgärder och en där dessa insatser inte har genomförts. En förutsättning för att sådana jämförelser ska vara relevanta är att kommunerna är jämförbara i avgörande hänseenden och att utvecklingen varit ungefär densamma i bägge kommunerna före insatsen.

SJÄLVDEKLARATIONSSTUDIER – ETT VIKTIGT KOMPLEMENT

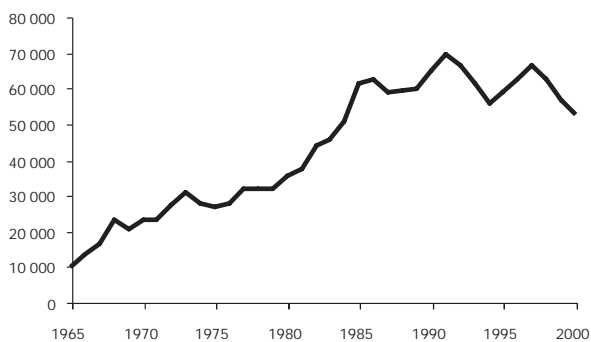
När det gäller statistiken över uppklarade brott och påföljder kan statistiken tolkas utan att omfattningen av den dolda brottsligheten orsakar problem. För att få en uppfattning om vilka gärningsmän som begår brott bör dock statistiken över misstänkta kompletteras med andra källor. Från så kallade självdeklarationsundersökningar kan man till exempel få en bild av

hur vanligt det är att ungdomar stjäla i affärer. Sådana undersökningar har genomförts i olika studier sedan 1980-talet och regelbundet från år 1995. I en mer begränsad omfattning kan man också samla kunskaper genom observationsundersökningar, till exempel i en butik eller ett specifikt område. Det är också möjligt att under en viss tid genomföra noggrann inventering av vissa utsatta varor, följa upp och förbättra redovisningen av svinnet eller samla in data genom enkäter eller intervjuer.

Kraftig ökning av butiksstölderna fram till 1991

I ett längre perspektiv är den tydligaste trenden i kriminalstatistiken att antalet butiksstölder har ökat. Från år 1965, då cirka 9 500 stölder i butik anmäldes, skedde en relativt stark uppgång fram till mitten av 1980-talet. Ökningen fortsatte sedan något mindre kraftigt fram till den hittills högsta nivån år 1991, då nästan 70 000 butiksstölder polisanmäldes. Under 1990-talet har antalet anmälda butiksstölder varierat kraftigt. År 2000 anmäldes drygt 52 000 brott, men det är ännu för tidigt att säga om detta är ett trendbrott eller om det är en tillfällig nedgång.

Eftersom den dolda brottsligheten är så stor är det svårt att bedöma hur stor del av ökningen i statistiken som beror på att det faktiska antalet stölder har ökat. En del av ökningen kan bero på att fler brott upptäcks till följd av en bättre bevakning i butikerna eller att fler brott anmäls. Det finns dock flera faktorer som talar för att antalet butiksstölder faktiskt har ökat på längre sikt. En ökning har till exempel också skett för andra tillgrepsbrott där den dolda brottsligheten inte är lika stor.

Figur 1. Antal anmälda butiksstölder, åren 1965–2000.

SJÄLVBETJÄNINGEN ÖKAR BUTIKSSTÖLDERNA

Uppgången av butiksstölderna sätts ofta i relation till att antalet stöldbegärliga varor och tillgängligheten till dessa har ökat. Varuhusutvecklingen, övergången till självbetjäning och det ökade utbudet av varor, har inneburit att varor exponeras mer synligt och är mer lättillgängliga. Man brukar tala om att tillfällsstrukturen har förändrats; ju fler varor som finns och ju lät-

tare de är att ta desto fler stölder begås. Förutom en ökad tillgänglighet av varor kan en viss del av ökningen enligt vissa forskare förklaras av att fler personer är benägna att begå stölder. En av orsakerna till detta kan vara narkotikamissbruket som ökat under efterkrigstiden (Cohen och Felson, 1979; Knutsson, 1996; scb, 1986).

En annan förklaring till att butiksstölderna har ökat på lång sikt kan vara att det i det moderna "prylsamhället" finns ett starkt socialt tryck att äga saker. Det sociala trycket kan även variera på kort sikt beroende på utbudet av varor. Detta speglas av att stöldbrotten tenderar att minska under lågkonjunkturer och öka under högkonjunkturer. Tillgängligheten av varor är större under högkonjunkturer och förväntningarna på att äga saker skulle då också öka, vilket kan leda till fler stölder. Samtidigt blir det lättare för hälare att avyttra stulna varor eftersom efterfrågan är större.

Möjligen har det också skett en förändring i människors rättsuppfattning. Butiksstölder tillhör en typ av brott som inte anses drabba enskilda individer utan ett diffust kollektiv. Därför kan det vara lätt att inför sig själv bortförklara det omoraliska i stölden med attityder som "det drabbar ingen fattig", "det är inbakat i priset" eller "de får skylla sig själva när de lägger ut varorna så här".

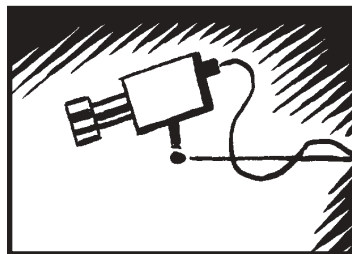
Vad händer med anmälda brott?

Eftersom en butiksstöld är ett ingripandebrott, där brottet i stort sett enbart anmäls när man har en gripen gärningsman, är det i förhållande till andra brott en stor andel som klaras upp. Uppklaringsprocenten (se ordlista) har alltsedan 1970-talet varierat omkring 70 procent. År 2000 klarades 65 procent av butiksstölderna upp. Att vissa brott inte klaras upp kan bero på att det trots utredning inte kunnat styrkas att den misstänkte begått brottet eller att utredningen visar att den misstänkte är oskyldig.

DE FLESTA BUTIKSTJUVAR FÅR BÖTER

Den som gör sig skyldig till snatteri kan dömas till böter eller fängelse i högst sex månader. Den som döms för stöld kan dömas till fängelse i högst två år. Det går inte från den officiella statistiken att få fram vilka påföljder som utdöms för stöld eller snatteri i butik. Det beror på att lagföringsstatistiken inte skiljer på om stölderna och snatterierna är begångna i butik eller någon annanstans, till exempel i en skola eller på ett bibliotek. Det går heller inte att se om en stöld är begången i samband med inbrott eller inte. Trots detta går det att få en uppfattning om vilka påföljder som förekommer för butiksstölder genom att studera statistiken över snatterier. Den allra största delen av snatterierna i lagföringsstatistiken är just tillgrepp i butik och den större delen av alla butikstillgrepp är snatterier.

Böter är den i särklass vanligaste påföljden för snatteri, vilket ungefär

70 procent av gärningsmännen får (genom dom eller strafföreläggande). Åtalsunderlätelser är också förhållandevis vanligt. En fjärdedel av de lagförda år 2000 åtalades inte (se ordlista). Andra påföljder är ovanliga.

KAMPANJ GAV SKÄRPSTA RÄTTLIGA REAKTIONER

I början av 1990-talet skärptes de rättsliga reaktionerna på snatterier. Andelen strafförelägganden och domar ökade, medan åtalsunderlätelserna minskade. Skärpningen skedde till följd av en kampanj som genomfördes på initiativ av Riksåklagaren under några månader mellan åren 1992 och 1993. Syftet med kampanjen var att tydliggöra att snatteri är ett brott som i regel leder till en påföljd och att försöka få bort föreställningen att det skulle vara "tillåtet" att stjäla varor för mindre än 50 kronor. Kampanjen innebar bland annat att polis och åklagare uppmanades att ta snatterierna på större allvar (pob, 1993; Knutsson, 1996; 1998). Effekterna kan avläsas relativt tydligt i statistiken. Andelen åtalsunderlätelser minskade från cirka en tredjedel av lagföringarna år 1990 till en sjättedel år 1994. Under senare delen av 1990-talet ökade dock andelen åtalsunderlätelser åter något, medan andelen strafförelägganden minskade.

Vilka är det som stjälar?

När man ska beskriva vilka personer som begår butiksstöld är det särskilt viktigt att inte förlita sig på en källa. Statistiken över misstänkta personer innehåller endast ett urval av samtliga gärningsmän. Förutom att detta urval är litet kan det också i viss mån vara selektivt. Hur selektivt det är beror på om butikspersonalen har större uppsikt över vissa kundkategorier än andra. Brottsbland dessa grupper skulle i så fall upptäckas oftare trots att andra grupper kan stå för en lika stor del av brottsligheten. Ungdomar och missbrukare är grupper som kanske bevakas hårdare än andra och därmed är överrepresenterade i statistiken.

Förutom att upptäcktsrisken kan variera för olika grupper kan också benägenheten att polisanmäla brottet variera. Det har dock i vissa studier visats att benägenheten att anmäla ett brott framför allt påverkas av varans värde (Knutsson, 1996).

Bland de personer som begår butiksstöld finns en blandning av kraftigt belastade vanemässiga brottslingar och så kallade tillfällesbrottslingar. De senare dominerar. Bland vanemässiga brottslingar förekommer bland annat missbrukargrupper som stjälar för att finansiera sitt missbruk och professionella ligor som stjälar stora mängder som används i häleriverksamhet. Bland tillfällesbrottslingarna finns bland annat ungdomar och vuxna som stjälar då tillfälle ges. Även om tillfällesbrottslingarna inte stjälar stora volymer, gör det stora antalet att de bedöms stå för den större delen av butiksstölderna.

SNATTERI ETT VANLIGT UNGDOMSBROTT

Stöld och snatteri i butik är ett vanligt ungdomsbrott, vilket bekräftas både genom självdeklarationsundersökningar och i statistiken över misstänkta. I

en rikstäckande undersökning bland skolungdomar i årskurs 9 år 1999, uppgav 31 procent att de stulit i en affär under det senaste året (brå, 2000). Detta gör butiksstölder till ett av de vanligaste brotten både bland pojkar och flickor och den vanligaste formen av stöld näst efter stöld i skolan. Andelen ungdomar, som uppgav att de hade stulit i butik, var dock lägre år 1999 än 1997 (35 procent) och 1995 (37 procent). Även i statistiken över misstänkta är ungdomar den mest brottsfrekventa gruppen i förhållande till åldersgruppens storlek i befolkningen.

Det finns många teorier om varför ungdomar begår brott: ungdomsåren är en tid när man testar gränser, grupstryck har stor betydelse och det är lätt att frestas att stjäla när varor exponeras lättillgängligt.

Även om majoriteten av alla ungdomar någon gång begår brott, går de allra flesta inte vidare till grövre kriminalitet. Brottsligheten är dock skevt fördelad eftersom det finns en liten andel ungdomar som står för en stor del av det totala antalet brott. Ju fler och grövre brott det är fråga om, desto mindre är gruppen som begår brotten.

STOR ANDEL KVINNOR BLAND SNATTARNA

Statistiken över misstänkta personer visar att andelen kvinnliga gärningsmän är stor i förhållande till andra brott. Kvinnorna utgör omkring 40 procent av samtliga personer som är skäligen misstänkta för butiksstölder. Andelen har varit relativt konstant sedan år 1981 då statistiken över butiksstölder började redovisas efter kön. Fortfarande är det dock männen som svarar för majoriteten av brotten i statistiken. Att andelen kvinnliga gärningsmän är förhållandevis stor i jämförelse med andra brott bekräftas även av självdeklarationsundersökningar bland ungdomar; 44 procent av dem som hade stulit i

butik var flickor (brå, 2000). Också i observationsundersökningar är fördelningen mellan kvinnliga och manliga snattare relativt lika. Det finns dock något fler snattare bland männen (Buckle och Farrington, 1984).

Det finns få teorier om varför unga flickor begår många butiksstölder. Det finns däremot olika teorier om varför vuxna kvinnor är förhållandevis många bland gärningsmännen. En sådan teori är att det finns skillnader i mäns och kvinnors dagliga rutiner. När det gäller just butiksstölder framträder situationen som en viktig faktor med ett starkt inflytande på motivationen att begå brott. Systemet med självbetjäning i butiker och olika metoder att exponera varor ökar antalet brottstillfällen och frestelseexponeringen. Om man antar att kvinnor i högre utsträckning än män handlar i affärer, har kvinnorna fler tillfällen att begå brott och därmed också en högre frestelseexponering än männen (Knutsson, 1996; 1998; scb, 1986). Trots detta är det enligt forskningen fler män än kvinnor som begår butiksstölder, vilket innebär att kvinnor ändå begår färre brott per exponeringstillfälle. Tillfällesstrukturen kan därför inte vara en heltäckande förklaring till skillnaderna i brottslighet mellan kvinnor och män.

Olika butiker – olika utsatthet

Butiker och varuhus drabbas av stölder och snatterier i olika utsträckning. Utsattheten är beroende av många faktorer, bland annat branschtillhörighet (varusortiment), butiksegenskaper (personal, försäljningssätt), vilka skyddsåtgärder som har vidtagits samt egenskaper i området (till exempel om affären ligger nära en skola). En undersökning av Stockholmsbutiker visar att de butiker som var mycket utsatta för stölder och snatterier var relativt stora, hade stort kundunderlag, låg i närheten av olika riskmiljöer och var placerade vid stora affärsgator (Torstensson, 1994).

De fem mest stöldattraktiva varorna är godis, rakprodukter, batterier, film och kaffe (Svensk Handel, 2001). I en kartläggning från 1980-talet var de oftast stulna varorna i fallande ordning livsmedel, bijouterier, parfym, godis och kläder. Värde mässigt var kläder, möbler, guld och silver samt byggartiklar de största varugrupperna (sou, 1982).

Svensk Handel bedömer att skobutiker och butiker som har varor inlåsta eller bakom disk har lägst svinn. För dessa butiker uppskattas svinnet till mindre än en procent av omsättningen. Därefter kommer med stigande andelar dagligvaruhandeln, textilaffärer och varuhus. Högst svinn beräknas byggmarknader ha, drygt sju procent (Svensk Handel, 2001). Siffrorna är dock osäkra då det är svårt att bedöma vad svinnet består i och hur stor del som är brottsligt svinn. Stora variationer kan också förekomma inom de olika branscherna. Även andra studier har visat att skobutiker har lågt svinn, vilket delvis förklaras med att varorna är svåråtkomliga; oftast är det endast en sko från varje par som står framme och butikernas utformning lämnar stora delar av lokalen synlig (Torstensson, 1994).

DE FEM MEST STÖLDATTRAKTIVA varorna är godis, rakprodukter, batterier, film och kaffe (Svensk Handel, 2001). I en kartläggning från 1980-talet var de oftast stulna varorna i fallande ordning livsmedel, bijouterier, parfym, godis och kläder. Värde mässigt var kläder, möbler, guld och silver samt byggartiklar de största varugrupperna (SOU, 1982).

STORSTÄDER MER UTSATTA

Storstadsområdena är mer utsatta för butiksstölder jämfört med övriga delar av landet. I hela landet anmäldes omkring 600 brott per 100 000 invånare år 2000. I Stockholm och Malmö var antalet nästan dubbelt så högt, cirka 1 100. Också Göteborg låg långt över genomsnittet för landet med närmare 800 brott per 100 000 invånare. En förklaring till storstadskoncentrationen är den stora anhopningen av varuhus och stormarknader i dessa områden. Andra förklaringar kan vara att det finns fler narkotikamissbrukare och sociala problemmiljöer i storstäder.

Förebyggande åtgärder

Olika typer av butiker har olika problem och behov, och några generella helhetslösningar för effektiva åtgärder mot stöldbrott finns inte. Brottsskyddet bör därför utformas efter den specifika problembild som finns för den enskilda butiken eller varuhuset. Många av dessa åtgärder syftar till att på olika sätt försvåra genomförandet av brottet och minska brottsstillfällena, så kallad situationell prevention.

Med situationell prevention finns möjligheter att komma åt tillfällesbrottslingar. Vanemässiga brottslingar tenderar dock att ta sig förbi de hinder som sätts upp och hitta andra metoder att begå brotten eller andra butiker att stjäla i. För att brottsförebyggande åtgärder ska vara effektiva och påverka även vanemässiga brottslingar krävs samverkan på lokal nivå.

Samarbete på lokal nivå – effektivt sätt att förebygga brott

Samverkan på en lokal nivå ger möjligheter att minska butiksstöldrarna eftersom brottskyddet kan anpassas till den specifika problembilden i området. I de stora butikskedjorna finns ofta väl utvecklade program för utbildning och information till de egna butikerna. Det stora problemet är hur små- och medelstora butiker, som inte ingår i någon kedja, ska få del av den kunskap som finns om olika insatser. Med samarbete på lokal nivå ökar möjligheten till ett brottsförebyggande kunskapsutbyte mellan olika typer av butiker. Det skapar också möjligheter att minska problem som kan finnas i närområdet. Åtgärder som syftar till att minska klotter och skapa en levande centrummiljö kan bidra till att öka tryggheten och minska brottsligheten i området. Detta kan ha effekter också på butiksstölder.

En möjlighet är att butiker i ett område bildar en samverkansgrupp med polisen, bevakningsföretag, fastighetsägare och kommunen. På många håll i landet finns redan lokala brottsförebyggande råd där representanter från handeln ingår. En lokal samverkansgrupp med dessa aktörer är ett utmärkt forum för att analysera och åtgärda problemet med butiksstölder.

En sådan verksamhet finns till exempel i Malmö där polisen, vaktbolag, köpmän, fastighetsägare och "Malmö Citysamverkan"¹ samarbetar i pro-

1) Företaget, som ägs av Malmö Stad, fastighetsägare, handel och övrigt näringsliv, verkar för att attrahera fler boende, verksamma och besökande till staden.

SAMVERKAN MOT BROTT, BUTIKSGRUPPEN

Den så kallade Butiksgruppen inom Samverkan mot brott arbetar aktivt för att motverka brott inom handeln. Gruppen arbetar på en nationell nivå men i nätverket ingår även representanter från lokala aktörer. Aktiviteten Samverkan mot brott startade 1985 och ska fungera som ett stöd till lokala samrådsgrupper i landet och effektivisera brottsförebyggande arbete mot vardagsbrottslighet. Verksamheten samordnas och drivs av Rikspolisstyrelsen. En del i denna samverkan utgörs av Butiksgruppen, som har som mål att förebygga brott och minimera våld mot personer inom handeln. Här ingår representanter för olika butikskedjor, fackförbund, Handels säkerhetsgrupp, polisen och olika branschorganisationer. Gruppen arbetar för att identifiera problem och fungera som bollplank och stöd för lokala verksamheter. Den försöker också sprida 13-punktsprogrammet mot rån (se sid. 21) och bevakar hanteringen av snatteriärenden. Gruppen uppvakter myndigheter och politiker i dessa frågor.

jektet "Samverkan mot snatterier". Målsättningen är att göra området "svårjobbat" för snattare. Man vill gripa fler personer och minska snatterierna genom att öka samarbetet mellan polis, väktare och butikskontrollanter samt höja säkerhetsmedvetandet hos butikspersonal. Dessa mål ska uppnås genom informationsträffar varje månad för väktare och butikskontrollanter där bland annat trender, statistik och lagtext redovisas. Målet är också att snatterier ska få högre prioritet inom polisen och att flödet till häleributikerna ska strypas. Detta ska ske genom snabbare och effektivare utredningsrutiner och kartläggningar av häleributikerna. Enligt statistiken över anmälda brott har antalet stölder minskat i området. Det är dock svårt att veta hur mycket av denna minskning som kan tillskrivas samarbetet.

Information om hur ett lokalt samarbete kan fungera för att minska omfattningen av brott inom handeln kan också fås från den så kallade Butiksgruppen inom Samverkan mot brott, ett samverkansforum på nationell nivå (se faktaruta). Tips och idéer om brottskydd för butiker kan också fås av andra organisationer (se sid. 32).

Problemorienterat arbete – en effektiv metod

Åtgärder på en lokal nivå har bäst förutsättningar att bli effektiva om man använder ett så kallat problemorienterat arbetssätt. Ett sådant arbetssätt innebär att man kartlägger de specifika problem som en butik eller ett område har, analyserar dessa, föreslår åtgärder mot dem och slutligen följer upp åtgärderna.

1. KARTLÄGGNING

Det första steget är att kartlägga de problem och förutsättningar butiken eller området har. Inför en sådan kartläggning kan man utgå ifrån några olika "uppmärksamhetsområden" i butiken, vilket kan ge idéer om vilka delar som behöver åtgärdas. I vissa tipsböcker finns exempel på frågor som kan ställas vid en kartläggning och checklistor på områden som bör kartläggas, se Litteraturtips och kontakter, sid. 32.

Kartläggningen kan göras i enskilda butiker men är effektivast om den görs samtidigt i flera butiker. Resultaten kan då jämföras vid analysen och åtgärdsförslagen kan samordnas. De viktigaste områdena att uppmärksamma i en kartläggning är följande:

- Det brottsliga svinnets utveckling
- Butikslokalens utformning:
 - varuexponering,
 - kassasituation,
 - elektroniska varuskydd,
 - olika former av bevakning, kameraövervakning
- Personalens utbildning i säkerhetsfrågor samt uppmärksamhet och engagemang
- Informationsinsatser

DET BROTTSLIGA SVINNETS UTVECKLING

Att analysera det brottsliga svinnet är viktigt av flera anledningar. Ofta saknas till exempel kunskaper om huruvida svinnet är internt eller externt. En åtgärd som sätts in för att förebygga kundstölder riskerar att slå fel om problemen egentligen är interna. Att kartlägga brottsligt svinn bör helst inte vara en engångsföreteelse. För att få ett bra kunskapsunderlag bör svinnet löpande följas upp och analyseras. Rutiner för att mäta internt och administrativt svinn gör det också enklare att se hur utsatt en enskild butik är för svinn som beror på just kundstölder och snatterier. Syftet med kartläggningen bör vara att hitta vissa mönster i när, var och hur stölderna i butiken begås, så att insatser kan riktas mot dessa problemområden. Att kartlägga stöldsvinn är ingen enkel uppgift. Regelbunden inventering och bra redovisningssystem är nödvändigt för att det ska vara möjligt att se svinnets omfattning och karaktär. En metod som kan användas är att

återkommande under en viss tid göra en noggrann inventering av vissa varor eller vissa platser i butiken. Rutiner för kontroll av personal vid hemgång, provköp² och kontroll av leveranser är också viktigt. Angelägna frågor att ställa i en kartläggning av brottsligt svinn är bland andra:

- Vilka varor blir oftast stulna?
- Var i butiken sker stölderna?
- När försvinner varorna?
- Ger olika försäljningssätt effekter på hur stort svinn butiken får?
- Går det att urskilja metoderna som snattarna använder?

Kan man finna svaren på dessa frågor, finns det också stora möjligheter att se var i butiken åtgärder måste sättas in.

BUTIKSLOKALENS UTFORMNING KAN FÖREBYGGA BROTT

I en kartläggning bör också butikens utformning gås igenom. Det gäller att kartlägga varuexponering, provrummens, kassalinjens och informationsdiskens placeringar, hyllhöjder etc. för att minimera brottsfällena och maximera upptäcktsrisken. Idealet är att butiker redan från början designas för att vara säkra från rån- och stöldsypunkt. Att placera ut väl synliga kameror, speglar och varularm ökar upptäcktsrisken och fungerar därmed avskräckande. En annan grundläggande brottsförebyggande åtgärd är goda rutiner och ordning och reda. Butiker som aktivt arbetar med detta minskar också sitt svinn, både internt och externt.

UTNYTTJA PERSONALENS KUNSKAPER

Det är viktigt att tänka på att personalen ofta vet mest om svinnrisker och brottsshotet i butiken. De anställdas erfarenheter är därför mycket värdefulla i kartläggningen av problemen. En central del i denna är således att ta reda på hur personalen uppfattar problemet och vilka rutiner den har för att förhindra stöldbrott.

PERSONALEN MÅSTE UTBILDAS I SÄKERHETSFRÅGOR

Att se till att personalen får utbildning i säkerhetsfrågor är något av det viktigaste en butiksägare kan göra för att förebygga brott. Även från arbetsmiljösynpunkt är det viktigt att personalen vet hur den ska agera mot snattare och vid rån, eftersom hotfulla och svårhanterade situationer kan uppstå. Vissa stölder leder till så kallade motvärnsrån, som innebär att gärningsmannen tagit till våld eller hotat när han eller hon ertappats med att stjäla i butiken³.

Många av dem som arbetar i butik har ingen säkerhetsutbildning. Detta har troligen flera orsaker. En kan vara en övertro på tekniska lösningar

2) Provköp innebär att särskilda kontrollanter handlar varor och ser till att kassörskorna slår in rätt priser och antal varor samt att de inte glömmet att kontrollera kundvagnar och korgar.

3) År 1996 anmäldes knappt 150 motvärnsrån (Butiksgruppen, 1996).

mot stölder, som lås, larm och kameror. Om inte personalen vet hur den ska använda utrustningen eller agera i en snatterisituation då larmet aktiveras förloras dock en stor del av åtgärdernas effektivitet. Att många saknar utbildning kan också bero på att butiksarbete i stor utsträckning är ett genomgångsyrke. En stor del av personalen hinner bytas ut på ett år och utbildning i säkerhetsfrågor måste därför ske ofta och kontinuerligt för att få genomslag.

En betydelsefull del av kartläggningen är att ta reda på vilken kunskap personalen har om butiksstölder och hur de kan förebyggas. Därigenom kan man se var det finns brister och vilken typ av utbildning som eventuellt behövs.

2. ANALYS OCH FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER

När resultaten av kartläggningen analyseras bör utgångspunkten vara att leta efter strategiska områden med brister som kan åtgärdas. Utifrån detta avgörs vilka motåtgärder som kan vara lämpliga och kostnadseffektiva att använda. Analysen bör omfatta flera butiker i ett område. På så vis kan man upptäcka mönster som annars inte skulle ha uppmärksammats; kanske vissa typer av butiker eller varor är extra utsatta för stölder eller utgör en viss kundkategori ett betydande problem för butikerna överlag. Genom att flera butiker i ett område analyserar problemen samtidigt kan åtgärderna samordnas. Detta är viktigt för att stölderna inte ska överflyttas från vissa butiker till andra.

Dessa mer övergripande mönster påverkar vilka åtgärder som är relevanta att vidta. Åtgärdsförslagen bör prioriteras sinsemellan för att hitta de effektivaste åtgärderna. Polisen kan – om samverkan finns – hjälpa till att utarbeta åtgärder för butiker med liknande problem. Förslag på relevanta åtgärder kan tas fram med hjälp av checklistor och tipsböcker (se sid. 32).

13-PUNKTSPROGRAMMET MOT RÅN

Även om butikernas behov av olika åtgärder mot stölder och snatterier skiljer sig åt, finns det en enighet inom handeln om att åtgärder mot rån i stort sett är desamma oavsett butikstyp. En ransäker butik är på många sätt säkrare även från stöld- och snatterisynpunkt. Att se till att butiken är ransäker kan alltså bidra till att den blir säkrare även mot stölder och snatterier.

Ett bra sätt att se till att butiken är ranskyddad är att använda det så kallade 13-punktsprogrammet mot rån. Programmet är resultatet av ett samarbete mellan polisen, handeln och de anställda och innebär att butikerna ska godkännas på 13 punkter som motverkar rån och stölder. Det är polisen som sköter certifieringen. De godkända butikerna får sätta upp en speciell dekal som visar att brottsförebyggande åtgärder vidtagits. För att butiken ska godkännas krävs till exempel att butiken har en säkerhetsansvarig person, sedelboxar, utbildning för personalen, larmmöjlighet, säkra dörrar och genomtänkta värdetransporter.

Ett problem med 13-punktsprogrammet är att det är svårt att nå ut till mindre butiker. I och med att polisen omorganiserats har personer med

kunskap om certifieringen fått andra uppgifter, och i många polisdistrikt känner man därför inte till programmet. Diskussioner förs om hur certifieringsproblemen ska kunna lösas. Kanske finns det möjligheter att utse oberoende personer som inte tillhör polisen som kan arbeta med detta – eventuellt inom ramen för lokala brottsförebyggande råd eller samverkansgrupper.

3. GENOMFÖRANDE

Det gäller att verkligen genomföra de åtgärder som man tror är lämpliga för butiken. Kostnader för brottsförebyggande åtgärder ingår naturligtvis i butikernas affärsmässiga överväganden. Marknadsavdelningen och säkerhetsavdelningen inom ett företag kan ha olika intressen och det kan vara svårt att få gehör för åtgärder som kostar pengar eller kan minska försäljningen om det inte går att mäta vinsterna på längre sikt.

En del brottskyddande insatser ger ökade kostnader på kort sikt, till exempel investeringar i tekniskt skydd eller utbildning. En annan svårighet är att vissa brottskyddande insatser bedöms kunna minska kundernas benägenhet att köpa varorna. Exempelvis är en av de mest effektiva metoderna att sälja varor över disk, något som dock har visat sig kunna minska försäljningen. En annan svårighet är att många av de åtgärder som ökar försäljningen också ökar stölderna. Att exponera varor så att de är lätta att komma åt, att bygga höga hyllor för att få bort lager och att minska personaltätheten är åtgärder som ökar både vinsten och antalet stölder.

Om det finns kunskap om det brottsliga svinnets storlek och fördelning kan det dock vara lättare att motivera åtgärder mot stölderna. Vissa åtgärder behöver inte heller innebära så stora kostnader. Fördelarna med att öka säkerheten blir också mer uppenbara om bristerna tydliggörs. Det gäller inte enbart rent ekonomiska vinster. En stöldsäker butik kan även medföra ökad trivsel och trygghet både bland personal och kunder. Dessutom kan handeln förhindra att ungdomar frestas att begå brott i form av stölder. I ett vidare perspektiv kan detta ge vinster i form av att ett allmänt rättsmedvetande upprätthålls där stölder och snatterier inte accepteras. Detta kan medföra betydande vinster för samhället i stort.

4. UPPFÖLJNING

Om man vet hur stort det brottsliga svinnet var innan åtgärderna vidtogs, kan man också utvärdera om åtgärderna haft effekt och varit lönsamma för butikerna. Förutom de ekonomiska aspekterna är det också viktigt att följa upp samhällsaspekterna.

Genom en uppföljning kan man också se om en insats har gett oönskade effekter. Stölderna av en viss vara kan visserligen ha minskat, men i stället ökat för andra varor. Ett problem med åtgärder i enskilda områden eller butiker är just att det finns en risk för omfördelning av brotten; en person avstår inte från att begå brott, utan gör det i stället i en annan butik, stjälar andra varor eller använder andra metoder för att stjäla. Detta gäller i första hand vissa kategorier av vanemässiga brottslingar (Sterfeldt, 1989; Farrington m.fl., 1993). Det pekar också på vikten av att ha en hel-

hetssyn i ett område och att inte fokusera enbart på insatser i enskilda butiker.

En annan viktig aspekt i uppföljningen är hur långvariga effekterna är. En åtgärd kan på kort sikt medföra minskningar av stöldbrottsligheten, men på längre sikt inte ha några större effekter. Orsaken kan vara att personalens uppmärksamhet på tekniska hjälpmedel minskar eller att kunderna blir mindre avskräckta av vissa brottskydd över tid. Stor uppfinningsrikedom hos vanemässiga brottslingar inne-

bär också att de finner nya lösningar för att hindra exempelvis elektroniska varuskydd från att fungera. Nyttan av ett visst system kan därmed minska över tid.

En uppföljning kan göras på flera olika sätt. En fördel är om samma metod att mäta stöldbrottslighetens omfattning används som när kartläggningen genomfördes. Den ursprungliga kartläggningen utgör då en förmätning som kan jämföras med motsvarande kartläggning efter insatsen, det vill säga eftermätningen. Olika former av utvärdering av brottsförebyggande insatser finns beskrivna i publikationen *Uvärdering & dokumentation*. Lokalt brottsförebyggande arbete, idéskrift # 4 (brå-rapport 2000:5).

Åtgärderna och resultaten av uppföljningen bör också dokumenteras. Att dokumentera insatser och effekter av det brottsförebyggande arbetet är ett viktigt led i arbetet med att samla erfarenheter och bygga upp en kunskapsbank som kan ligga till grund för att utveckla arbetsmetoderna.

Insatser och effekter

Eftersom det inte finns några åtgärdspaket som fungerar i alla butiker kan effekterna av olika insatser variera mellan butiker med olika problembilder. Samtliga utvärderingar som beskrivs här är små och i flera fall är det inte klarlagt hur länge effekterna sitter i och i vad mån stölderna flyttas till andra varor eller butiker. De kan dock ge idéer om hur stölder i butik kan förebyggas och hur olika insatser kan utvärderas.

BUTIKENS OMRÅDE OCH LÄGE HAR STOR BETYDELSE

I en enkätundersökning tillfrågades 285 butiker i Stockholm om förekomsten av snatterier/stölder, problemens storlek, rutiner för polisanmälan och vilka preventiva åtgärder som användes. Resultaten visade att utsatthet för stölder och snatterier hänger starkt samman med de yttre förutsättningarna för butiken; om den ligger vid stora affärsgator eller nära riskmiljöer som centrum och områden med sociala problem. Sådana butiker utsätts för mer stölder och snatterier. Studien visar att åtgärder som vidtagits mot butiksstölder inte hänger så starkt ihop med utsattheten, utan att de flesta butiker har ungefär samma åtgärder oberoende av om det finns ett behov av åtgärderna eller inte (Torstensson, 1994).

VARNINGSTEXT PÅ STÖLDBEGÄRLIGA VAROR AVSKRÄCKER

I en svensk fältstudie från mitten av 1990-talet mättes effekten av ett antal förebyggande åtgärder i ett varuhus och tre livsmedelsaffärer. Den visade att stölderna av de mest stöldbegärliga varorna minskade när skyltar sattes upp med varningstext om att dessa var markerade med en röd klisterlapp. Stölderna minskade också när svinnet kontrollerades genom noggrann inventering under en treveckorsperiod och personalen fick löpande information om resultatet (Carter, 1996).

I andra mindre studier visade resultaten att antalet stölder minskade om det fanns varningsskyltar i närheten av varor som ofta stals och om butikspersonalen informerades om vilka varor som oftast blev stulna. Att bara informera personalen om vilka varor som var de begärliga minskade inte stölderna. Åtgärden att sälja stöldattraktiva varor över disk minskade inte bara stölderna, utan även försäljningen; insatsen bedömdes därför totalt sett inte som lönsam. "Papp-poliser" som placerades i butiken i kombina-

tion med information om vilka varor som var åtråvärda, minskade stölderna. Om kunderna dessutom informerades om vilka varor som ofta stals, förebyggde även det stölderna (Carter, 1994; 1996).

ELEKTRONISK ÖVERVAKNING MINSKAR STÖLDERNA

Ett par mindre studier från England redovisar goda resultat av elektronisk övervakning. (DiLorenzo, 1996; Farrington m.fl., 1993). Farringtons studie omfattade nio butiker med hög stöldfrekvens. I butikerna infördes kombinationer av tre olika åtgärder: elektronisk övervakning vid in- och utgångar, uniformerade vakter och omdisponering av varor i butiken. Avsikten med omdisponeringen var att göra det svårare för snattarna, medan de två andra åtgärderna syftade till att öka den upplevda upptäcktsrisken. I de butiker som införde elektronisk övervakning minskade antalet stölderna och effekterna bestod under hela uppföljningsperioden. Omdisponering av varor i butiken visade kortvariga effekter på stöldbrottsligheten, medan uniformerade vakter inte gav några effekter (Farrington m.fl., 1993).

I en studie av butiksstölderna på Oxford Street var syftet att visa hur polisen i ett distrikt skulle kunna minska den höga arbetsbelastningen orsakad av butiksstölderna. Man ville också hitta ett kostnadseffektivt arbetssätt. Poyner och Woodall anser, efter sin kartläggning av problemen i distriktet, att åtgärder för att göra det svårare att stjäla varorna generellt är bättre än att försöka komma åt problemet med butiksstölderna inom rättsväsendet när brotten väl har begåtts. Exempel på åtgärder som försvårar stölderna är elektronisk märkning, försäljning över disk, placering av varor i montrar, bevakade utgångar och TV-övervakning. I studien rekommenderar forskarna också att butiker i samma område samarbetar och jämför sina problem och resultat av insatser (Poyner och Woodall, 1987).

PÅVERKANSPROGRAM KAN FÅ SNATTARE ATT SLUTA STJÄLA

Det finns flera internationella exempel på åtgärder mot stöldbrottsligheten som innehåller någon form av påverkansprogram som ska få snattarna att låta bli att stjäla. Programmen kan riktas mot missbrukare, kleptomaniere eller ungdomar som ertappats med att stjäla. Utvecklingen av påverkansprogram är dock fortfarande överlag i ett begynnelsestadium (Krasnovsky och Lane, 1998).

I en engelsk studie har ett program utvärderats som skulle förebygga återfall bland "förstagångssnattare". Många av dem som greps för snatteri första gången har troligen snattat redan tidigare. Ett annat syfte med programmet var att minska handläggningstiderna hos polisen. Programmet kallades Retail Theft Initiative (rti) och initierades av polisen i London. De som greps för snatteri i ett

visst köpcentrum erbjöds att delta i ett program som bestod av samtal med polis och butikschef, fritidsaktiviteter och grupparbeten. Syftet var att snattaren skulle förstå konsekvenserna av sitt handlande och kunna stå emot grupptryck. Resultaten blev att återfallen minskade bland dem som deltog i programmet och polisens handläggningstid kortades jämfört med kontrolldistrikten (McCulloch, 1996).

I en amerikansk experimentstudie undersöktes effekterna av ett annat program för förstagångsförbrytare som kallades Stop Shoplifting School. De som genomgick programmet återföll i mindre utsträckning och hade längre perioder mellan återfallen än kontrollgruppen (Deng-Xiaogang, 1997).

GRUNDLÄGGANDE ÅTGÄRDER FÖRE SPECIFIKA

Olika studier visar att det oftast krävs en kombination av olika åtgärder för att minska brottsligheten. Innan olika specifika åtgärder sätts in är det dock viktigt att de centrala åtgärder som beskrevs i föregående avsnitt har beaktats. Flera av dessa åtgärder, som att arbeta problemorienterat och att samarbeta lokalt, skapar bra förutsättningar för att man ska kunna dra så stor nytta som möjligt av mer specifika brottsförebyggande insatser. Med en grundläggande kunskap om brister i området kan missriktade åtgärder undvikas. Genom att utbilda personalen kan brottskyddet utnyttjas mer effektivt och genom samverkan på lokal nivå minimeras riskerna för omfördelning av brotten till andra varor eller butiker.

Förenklingar i hanteringen av ärenden

Att motverka butiksstölder och snatterier är naturligtvis inte enbart handelns ansvar. Även rättsväsendet och myndigheter har en viktig roll i arbetet mot dessa brott, både i preventivt syfte och när brotten har begåtts. Inom rättsväsendet sätts ramen för det straffbelagda området, straffsatser och riktlinjer för hur polis, åklagare och domstolar ska arbeta med denna typ av brott. Man utreder också eventuella lagändringar för att förenkla hanteringen av snatterier och andra brott.

"Snattefon" och blanketter

Både polisen och handeln önskar att hanteringen av snatteriärenden ska förenklas. Polisen kan ofta inte komma till butikerna vid varje enskild anmälan, och även om polisen kommer kan det ta flera timmar innan den väl är på plats. En person (oftast en butikskontrollant) måste då vakta snattaren tills polisen kommer. För butikerna innebär detta ett stort resursslöseri. Ofta blir följden att butikerna tvingas låta snattaren gå efter att han eller hon lämnat personuppgifter som kan vara oriktiga.

På en del håll har man därför använt förenklade metoder för att ta upp anmälan om brott och förhöra den misstänkte. Vissa polisdistrikt har använt sig av den så kallade "snattefonen", en telefonjour dit butiker kunde ringa och anmäla brott. Hela utredningen av ärendet gjordes per telefon, om den misstänkte erkände brottet. På det sättet kunde polisen hantera snatterier med en genomsnittstid på 20 minuter per ärende, vilket frigjorde resurser i polisens arbete.

Ett annat sätt att förenkla förundersökningen har varit att använda en standardiserad blankett som polisen skickat till den misstänkte. På blanketten skulle den misstänkte lämna personuppgifter, en skriftlig berättelse om händelsen och ange sin inställning i skuldfrågan. Den misstänkte skulle också ange om han eller hon kunde tänka sig ett strafföreläggande, ange önskemål om försvarare samt önskemål om kompletterande utredning. Till blanketten bifogades alla handlingar i målet, och om den misstänkte inte

ville ha någon ytterligare utredning kunde utredningen (när blanketten återsänts till polisen) anses slutförd. Uppgifterna i blanketten kunde sedan ligga till grund för lagföring av den misstänkte. Blanketten har använts på många håll i lite olika varianter i stället för att hålla ett vanligt förhör med den misstänkte. Den har dock bara använts i klara fall av snatteri när den misstänkte är över 18 år.

PROBLEM MED RÄTTSSÄKERHETEN

Både blankettmetoden och "snattefonen" har emellertid kritiserats kraftigt av Justitieombudsmannen (jo). jo menar att skriftliga beskrivningar av brotts handlingen från misstänkta bara får användas då det är fråga om okomplicerade brott, vilket snatterier ofta inte är. Åtal ogillas ofta på grund av att man inte kunnat styrka ett fullbordat snatteri brott eller att man inte kunnat styrka att det fanns något uppsåt. Dessutom kan förmågan att uttrycka sig i skrift variera kraftigt hos de misstänkta. Vid ett personligt förhör kan utredaren ställa frågor som klargör eventuella otydligheter. Därför menar jo att man inte kan nöja sig med ett enkelt erkännande från den misstänkte, utan att saken först har klarlagts ordentligt.

Ett annat problem med blankettförfarandet rör den så kallade slutdelgivningen. En misstänkt person har rätt att först bli delgiven misstanke om brottet och sedan ta del av utredningen (om det inte är till men för denna). Den misstänkte har också rätt att ange om det finns något annat som bör utredas innan åtal väcks. När utredningen är avslutad ska den misstänkte slutdelges brottsmisstanken. Det är således inte rättsligt möjligt att i en och samma blankett slutdelge den misstänkte samtidigt som han eller hon för första gången delges misstanke, tar ställning till misstanken och lämnar en redogörelse för handlingen. Utredningen kan inte avslutas innan polisen åtminstone fått in redogörelsen från den misstänkte.

Ett problem som gäller både blanketter och "snattefonen" är identifieringen av den misstänkte. Enligt jo är det polisens uppgift att identifiera den misstänkte så att ingen felaktigt blir föremål för brottsutredning eller strafföreläggande. Det är viktigt att denna identifiering sköts av en polis vid ett personligt möte, så att identitetshandlingar kan kontrolleras exempelvis mot passregistret. Därför menar jo att en person inte får identifieras över telefon eller att en blankett som är avsedd för en skriftlig beskrivning av en brotts handling inte får skickas till någon som inte tidigare identifierats av polisen. jo anser därför att utrymmet för att använda blanketter för att ta in skriftliga berättelser från misstänkta i snatteriutredningar är begränsat.

De polisdistrikt och butiksägare som har använt de båda metoderna anser att man gjort stora rationaliseringsvinster, vilket innebär att resurser kan läggas på grövre brott. Detta har föranlett att en utredning har tillsatts som ska se över lagstiftningen på området. Tanken är att eventuellt genomföra lagändringar som gör det möjligt att använda metoder liknande "snattefonen" och blankettförfarandet, samtidigt som rättssäkerheten för den misstänkte behålls.

Lästips

Kontakter

Liten ordlista

Referenser

Intervjuade

Lästips

Konkreta råd och tips till butiker om hur man kan skydda sig mot stölder och rån finns i följande litteratur.

SKYDD MOT RÅN I HANDELN. Samverkan mot brott (1998), ICA Reklamen. Folder som baseras på 13-punktsprogrammet. Den innehåller en genomgång av de olika åtgärder en butik måste vidta för att bli certifierad som säkerhetsskyddad.

ÖKAD SÄKERHET INOM HANDELN: En handbok. Sterfeldt, O, BRÅ-rapport 1989:4, Stockholm: BRÅ. Allmänna Förlaget. Rapporten innehåller en omfattande genomgång av olika åtgärder mot brottslighet inom handeln. Den tar förutom rena åtgärder också upp frågor om brottsorsaker och brottsförebyggande strategier, utbildning och samverkan, kampanjer samt ingripande vid brott.

SKYDD MOT RÅN I HANDELN. SÄKERHET OCH RUTINER. Nr 1:4 Samverkan mot brott (1996). Skriften listar olika åtgärder mot rån, ger exempel på säkerhetsrutiner och beskriver hur analys av problem i en butik kan ske.

LILLA BOKEN OM... RÅN, STÖLD, SKYDD. Ekman, K., Hagel, S., Swartström-Eriksson, E. red. (1996) Västerås: ICA Förlaget AB. En informativ skrift med checklistor för skydd mot stölder och snatterier. Den tar också upp hur man ska agera vid rån och i en snatterisituation.

SÄKERHET I BUTIK: En handbok i butikssäkerhet. Svensk Handel (1998), Stockholm: Linden Info. Skriftens syfte är att vara en hjälp i brottsförebyggande arbete. Den innehåller konkreta tips om hur butiksledningen kan förebygga stölder, rån, inbrott, bedrägerier och intern brottslighet.

SVINN. Svensk Handel (1998), Stockholm: Linden Info. Folder med tips om hur olika typer av svinn kan minskas.

DET SÄRBARA FÖRETAGET. Handbok för ökad säkerhet. SAF (1991), Norsborg: SAF:s förlags-service. Publikationen identifierar svaga länkar inom elva sårbarhetsområden och beskriver bland annat hur man kan arbeta mot svinn och stölder.

Kontakter

I det brottsförebyggande arbetet är det viktigt att ta till vara den kunskap som finns och samarbeta med olika aktörer. Nedan följer en lista på möjliga kontaktvägar om man vill utveckla det brottsförebyggande arbetet i den egna butiken eller på den egna orten.

BUTIKSGRUPPEN, SAMVERKAN MOT BROTT

Rikspolisstyrelsen, Björn Astborn
Box 12256, 102 26 Stockholm
Tel: 08-401 90 00
Internet:
www.police.se/gemensam/bf/skydd/skydd.htm

HANDELSANSTÄLLDAS FÖRBUND

Förhandlingsenheten – arbetsmiljöfrågor
Box 1146
111 81 Stockholm
Tel: 08-412 68 00
Internet: www.handels.se

SVENSK HANDEL

Svensk Handels säkerhetsavdelning
103 29 Stockholm
Tel: 08-762 77 00
Internet: www.svenskhandel.se

LOKALA BROTTSFÖREBYGGANDE RÅD

En lista på lokala råd som arbetar med att förebygga brott finns på BRÅ:s hemsida www.bra.se under rubriken "Förebygga brott". Guider med tips på hur man kan gå till väga för att starta ett lokalt brottsförebyggande råd finns också här, under rubriken "Komma igång".

Liten ordlista

BUTIKSSTÖLD: Med butiksstöld menas stölder och snatterier i butik, varuhus eller kommersiell utställningslokal. Stölder som begås i samband med inbrott ingår dock inte i begreppet. Skillnaden mellan stöld och snatteri utgår ifrån värdet på det stulna och omständigheterna kring brottet. För närvarande går gränsen för snatterier vid föremål värda mer än 800 kronor, ett värde som bestäms av rättspraxis.

LAGFÖRING: Med lagföring menas förenklat att en person har förklarats skyldig till ett brott. Detta kan ske genom att en åklagare meddelar åtalsunderlåtelse eller utfärdar ett strafföreläggande som godkänns av personen alternativt att personen fälls i domstol. Även ordningsbot utfärdad av polis eller tull omfattas av lagföringsbegreppet. Ordningsbot kan dock inte ges för stölder och snatterier.

SITUATIONELL PREVENTION: Med situationell prevention menas åtgärder som minskar förekomsten av situationer som bidrar till individers motivation att begå brott. Detta kan åstadkommas genom att minska förekomsten av frestelser och friktioner eller genom att förstärka den uppfattade upptäcktsrisken och straffhotet.

SOCIAL PREVENTION: Med social prevention menas åtgärder som minskar individers benägenhet att begå brott. Detta kan bland annat göras genom olika former av behandling, till exempel genom att stärka individens självkontroll.

SJÄLVDEKLARATIONSUNDERSÖKNINGAR: Med självdeklarationsundersökningar menas undersökningar som bygger på att de personer som ingår i studien själva får uppge hur ofta de utför olika handlingar. Undersökningarna kan genomföras genom intervjuer eller enkäter. Självdeklarationsundersökningar har genomförts i olika studier sedan 1980-talet. Sedan år 1995 skickas till exempel enkäter vartannat år till ett riksrepresentativt urval av elever i årskurs nio med frågor om stöld, våld och annat problembeteende.

STRAFFÖRELÄGGANDE: Med strafföreläggande menas böter eller villkorlig dom som utfärdas direkt av åklagare. Strafföreläggande kan utfärdas för brott där böter ingår i straffskalan. För att ett strafföreläggande ska vinna laga kraft, måste det godkännas av den misstänkte.

UPPKLARADE BROTT: Med uppklarade brott menas brott som från polisens och åklagarens synpunkt anses ha fått ett klarläggande. Termen innebär inte att någon dömts för brottet. Ett brott kan alltså redovisas som uppklat även om den åtalade frikänts vid en rättegång. De vanligaste besluten (uppklaringsgrunderna), som innebär att brott redovisas i statistiken som uppklarade brott, är att

- åtal väcks
- strafföreläggande utfärdas
- åtalsunderlåtelse meddelas
- det, utan att någon person skäligen misstänks, inte kan styrkas att ett brott begåtts
- den anmälda gärningen inte bedöms vara brott
- den misstänkta personen är minderårig (under 15 år).

UPPKLARINGSPROCENT: Med uppklaringsprocent menas antalet brott uppklarade under ett år (anmälda samma år eller tidigare) i procent av antal anmälda brott samma år. Eftersom brotten inte alltid klaras upp samma år som de anmäls kan det under ett år klaras upp fler brott än som anmäls. Uppklaringsprocenten blir då högre än 100 procent. Detta är speciellt vanligt vid brott-

skategorier som har ett litet antal anmälda brott och vid seriebrott, det vill säga fall där flera brott av samma typ anmäls vid samma anmälningstillfälle. På motsvarande sätt kan upplysningsprocenten vara extremt låg ett visst år om antalet anmälda brott är ovanligt högt och dessa inte klaras upp inom året.

ÅTALSUNDERLÅTELSE: Med åtalsunderlåtelse menas att åklagaren i vissa fall beslutar att inte väcka åtal trots att den misstänkte bedöms vara skyldig till brottet. Anledningen är ofta att brottet är lindrigt och att personen i stället åtalas för ett annat, grövre brott, eller att personen är ung.

Referenser

- BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDET (2001).** *Brottsutvecklingen i Sverige 1998–2000*. BRÅ-rapport 2001:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDET (2000).** *Stöld, våld och droger bland pojkar och flickor i årskurs nio*. Resultat från tre självdeklarationsundersökningar. BRÅ-rapport 2000:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet och Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Fritzes.
- BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDET (1999).** *Kvinnors brottslighet*. BRÅ-rapport 1999:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- BUCKLE, A. OCH FARRINGTON, D. (1984).** *An observational study of shoplifting*. The British Journal of criminology. Delinquency and deviant social behaviour. Vol 24 No. 1: 63-73.
- BURROWS, J. (1988).** *Retail Crime: prevention through crime analysis*, Crime Prevention Unit, Paper 11, London: Home Office
- BUTIKSGRUPPEN (1996).** *Samverkan mot brott*. Undersökning av butiksrån år 1996. Samverkan mot brott. Stockholm: Butiksgruppen.
- CARTER, N. (1994).** *Åtgärder mot butiksstölder*. Uppsala: Institutionen för Tillämpad Psykologi. Uppsala Universitet.
- CARTER, N. (1996).** *Functional analyses of stimuli influencing retail theft*. Uppsala: Acta Universitatis Upsalensis.
- CURTIS, B. (1982).** *Retail security. Controlling loss for profit*. Woburn: Butterworth Publishers.
- DILONARDO, R. (1996).** *Defining and measuring the economic benefit of electronic article surveillance*. Security Journal 7 (1)/96:3-9.
- DENG-XIAOGANG (1997).** *The deterrent effects of initial sanction on first-time apprehended shoplifters*. International journal of offender therapy and comparative criminology 41 (3); 284-297.
- DOLMÉN, L. OCH LINDSTRÖM, P. (1991).** *Skola, livsstil och brott*. BRÅ-rapport 1991:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Allmänna Förlaget.
- EKBLOM, P. (1986).** *The Prevention of Shop Theft: an approach through crime analysis*, Crime Prevention Unit: Paper 5, London: Home Office.
- EKMÁN, K., HAGEL, S. OCH SWARTSTRÖM-ERIKSSON, E. RED. (1996).** *Lilla boken om...Rån. Stöld. Skydd*. Västerås: ICA Förlaget AB.
- FARRINGTON, D., BOWEN, S. OCH BUCKLE, A. (1993).** *An experiment on the prevention of shoplifting*. Crime prevention studies, Volume 1: 93-119.

- KRASNOVSKY, T., LANE, R. (1998). *Shoplifting: a review of the literature*. Aggression and violent behavior. 3 (3)/98: 219-235.
- KNUTSSON, J. (1996). *Snattaren – vanlig men okänd*. Apropå 4/96:19-22.
- KNUTSSON, J. (1998). *Butiksstölder*. I: Ahlberg, J. (red.) (1998) Brottsutvecklingen i Sverige 1995-1997. BRÅ-rapport 1998:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- MCCULLOCH, H. (1996). *Shop Theft: Improving the police response*, Crime Detection and Prevention Series: Paper 76, Police Research Group, London: Home Office.
- POYNER, B., WOODALL, R. (1987). *Preventing Shoplifting: A Study in Oxford Street*, London: Police Foundation
- RPS RAPPORT 1990:1 (1990). *Samverkan mot brott: Etapp IV-V*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen
- SAF (1991). *Det sårbara företaget*. Handbok för ökad säkerhet. Norsborg: SAFs förlagsservice.
- SAMVERKAN MOT BROTT (1998). *Skydd mot rån i handeln*. ICA Reklamen
- STATISTISKA CENTRALBYRÅN (1986). *Kvinnors rätt och orätt*. Statistik och tankar om kvinnor och brott. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SOU 1982:39. *Stöld i butik*. Betänkande av stöldutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- STERFELDT, O (1989). *Ökad säkerhet inom handeln*. En handbok. BRÅ-rapport 1989:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Allmänna Förlaget.
- SVENSK HANDEL (1998). *Svinn*. Stockholm: Linden Info.
- SVENSK HANDEL (1998). *Säkerhet i butik*: En handbok i butikssäkerhet. Stockholm: Linden Info.
- SVENSK HANDEL (2001). *Opulicerat material från Dick Malmund*, säkerhetsansvarig på Svensk Handel.
- POB 1993:21. *Projekt angående utvärdering av aktion mot butikstillgrepp*. RPS redovisning. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- TORSTENSSON, M (1994). *Brott och ordningsstörningar i butiker*. BRÅ-rapport 1994:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- WIKLUND, G. RED (1990). *Kvinnor och brott*. BRÅ-rapport 1990:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes

Intervjuer

Björn Astborn, Rikspolisstyrelsen
 Stefan Eriksson, Handelsanställdas förbund
 Thord Hörberg, Säkerhetsansvarig, ICA Handlarnas AB
 Göran Landvall, Polisinspektör, Polisområde Malmö
 Dick Malmund, Säkerhetschef, Svensk Handel
 Johan Stähle, Rikspolisstyrelsen
 Birgitta Trägårdh, Justitiedepartementet
 Raoul Wannerholt, Säkerhetsansvarig, KF Svenska Detaljhandeln